क्रांती आणि प्रतिक्रांती

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

क्रांती आणि प्रतिक्रांती

लेखक

डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर

M.A., PH.D., D.sc., LL.D., D.LITI., BARRISTER-AT-LAW

प्रकाशक

प्रबुद्धभारत पुस्तकालय
आणि
प्रकाशन व्यवसाय
नागपूर

अनुक्रमणिका

१. प्राचीन भारताच्या इतिहासावर प्रकाश ५

२. प्राचीन शासन प्रणाली : आर्यांची शासन प्रणाली ७

३. निकृष्टतेच्या थराला पोहोचलेला ब्राह्मणवाद १०

४. बुद्ध आणि त्यांचा सुधारणावादी दृष्टिकोन १४

५. बौद्ध धम्माची अवनति आणि ऱ्हास २०

६. ब्राह्मणवादी साहित्य २९

७. राजहत्या किंवा प्रतिक्रांतीचा जन्म ब्राम्हणवादाचा विजय ४२

८. हिन्दू समाजाचे आचार विचार................................ ९९

९. भगवतगीतेवर निबंध–प्रतिक्रांतीचे धार्मिक समर्थन
"कृष्ण आणि त्याची गीता" १०८

१०. ब्राह्मण विरुद्ध क्षत्रिय.................................... ११६

११. शूद्र आणि प्रतिक्रांती ११८

१२. स्त्री आणि प्रतिक्रांती १२४

प्राचीन भारताच्या इतिहासावर प्रकाश

प्राचीन भारताच्या बहुतेक इतिहास हा मूळातच इतिहास नाही. असे मुळीच नाही की प्राचीन भारताला इतिहास नाही. खरे पाहता प्राचीन भारताला बराचसा असा इतिहास आहे. परंतु प्राचीन भारताच्या इतिहासाचे खरे स्वरुप नष्ट झालेले आहे. स्त्रिया आणि लहान मुलांच्या मनोरंजनाकरीता याला पौराणिक आख्यान बनविण्यात आले आहे. यावरुन हे दिसते की, ब्राह्मणवादी लेखकांनी हे कृत्य जाणून बुजून केले आहे.

'देव' हा शब्द पहा. याचा अर्थ काय? सामान्य माणसातील 'विशेष व्यक्ती' असा 'देव' या शब्दाचा अर्थ होतो अर्थात ''महामानव'' या अर्थाने देव या शब्दाचा उपयोग होतो. परंतु देव या शब्दाचा खरा अर्थ नष्ट झालेला आहे. अशाप्रकारे इतिहासाचा खरा अर्थ लपविण्यात आला आहे.

देव शब्दासोबतच ठिकठिकाणी यक्ष, गण, गंधर्व, किन्नर इत्यादी नावांचा पण उल्लेख आढळतो. हे कोण लोक होते? **महाभारत व रामायण वाचल्यानंतर हे लक्षात येते की हे काल्पनिक मानव होत ज्याचा वास्तविकतेशी जराही संबंध नव्हता.** ''असूर'' या नावाकडे बघा. रामायण व महाभारतात ज्याप्रकारे असूरांचा उल्लेख करण्यात आला आहे. त्यावरुन हे सिद्ध होते की, असूर हे मानवरहित दुनियेतील राक्षस असावेत. हे असूर लोक दहा बैलगाडया भरुन जेवण करीत. ते महाकाय आकाराचे राक्षस असत. ते सहा महिने झोपत. त्यांना दहा मुंडके होते. हे ''राक्षस लोक'' कोण आहेत? यांना अमानवीय ''दैत्यांप्रमाणे'' दर्शविण्यात आले आहे. आकारात, भोजन करण्याच्या प्रकारात व जगण्याच्या सवयी पाहता असून लोक हे राक्षसांसमान होते असे यांचे वर्णन केले गेले आहे.

प्राचीन भारताच्या इतिहासात नागांचा उल्लेख वारंवार आढळतो. परंतु हे 'नाग' लोक कोण होते? या नागांना 'साप' या अर्थातने दर्शविण्यात आले आहे. काय हे खरे आहे? हे खरे असो वा खोटे परंतु लोकांची धारणाच अशी बनलेली आहे. हिंदुचा यावर पूर्ण विश्वास आहे. प्राचीन भारताच्या इतिहासावरुन काल्पनिकतेचे आवरण दूर करणे अत्यावश्यक आहे. ब्राह्मणवादी लेखकांनी वेडसरपणाने लिहिलेल्या प्राचीन भारताच्या इतिहासावरुन काल्पनिकतेचे हे आवरण दूर केल्याशिवाय भारताच्या इतिहासाचे वास्तविकत दर्शन आपणास होऊ शकत नाही.

परंतु या ब्राह्मणवादी मलब्याखाली दबलेल्या इतिहासावरील आवरण बौद्ध साहित्याच्या मदतीने दूर करता येणे शक्य आहे. बौद्ध साहित्याच्या मदतीनेच

ब्राह्मणवादी मलबा दूर केल्यावरच प्राचीन भारताचे वास्तविक स्वरुप आपणांस स्पष्टपणे दिसू लागते. बौद्ध साहित्यावरुन देव हे मानव समूहातील सदस्य होते, हे स्पष्ट होते. बरेचसे देव लोक बुद्धांकडे आपल्या शंकाचे निरसन करण्यासाठी यायचे. याशिवाय बौद्ध धर्माचे प्रामाणिक साहित्य या नागासंबंधित जटिल प्रश्नावर प्रकाश टाकते.

'अंड्यातून' निघालेले साप व 'गर्भातून' जन्मलेले नाग यातील फरक हे साहित्य आपणांस सांगते. अशाप्रकारे 'नाग' या शब्दांचे दोन अर्थ होतात. यावरुन 'नाग' हा शब्द विशिष्ट मानव समुदायाला उद्देशून करण्यात आला आहे हे स्पष्ट होते.

याशिवाय असूर हे राक्षस नव्हते. ते सुद्धा जनविशेष मानव होते. शतपथ ब्राह्मण ग्रंथानुसार असूर हे सृष्टीचे निर्माते प्रजापतिचे वंशज होते. अचानक ते नरकदूत कसे बनले? पृथ्वीवर वर्चस्व स्थापित करण्यासाठी देव व असूर लोकांत तुंबळ युद्धे झालीत. यावरुन हे सिद्ध होते की असूर हे राक्षस (दैत्य) नसून मानव समुहातील लोक होत. बौद्धसाहित्याच्या मदतीनेच ब्राह्मणी साहित्याचे भारताच्या इतिहासावरील आवरण दूर केल्यावरच भारतीय इतिहासाचे वास्तविक दर्शन आपणांस होऊ शकते.

◆◆◆

प्राचीन शासन प्रणाली : आर्यांची शासन प्रणाली

बौद्ध धर्म ही एक क्रांती होती. फ्रान्सच्या क्रांतीएवढीच ती महान क्रांती होती. जरी ही धार्मिक क्रांति असली तरी ती धार्मिक क्रांतीपेक्षाही मोठी होती. ही क्रांती पुढे सामाजिक व राजनीतिक क्रांतीत परिवर्तीत झाली. या महान सामाजिक क्रांतीचे चरित्र समजण्याचा पूर्वी तत्कालीन समाजाची अवस्था कशी होती हे समजणे आवश्यक आहे. फ्रान्सच्या क्रांतीच्या भाषेत म्हणायचे झाल्यास भारताच्या प्राचीन सामाजिक अवस्थेचे चित्रण करणे आवश्यक आहे.

बुद्धाच्या शिकवणीतून झालेल्या महान सामाजिक क्रांतीला जाणण्यापूर्वी हे आवश्यक आहे की तत्कालीन आर्य समाजाची विकृत परिस्थिती कशी होती? बुद्धपूर्व काळचा आर्य समाज सामाजिक, धार्मिक आणि आध्यात्मिक दृष्ट्या निकृष्टतेचा अगदी खालच्या थराला पोहोचलेला होता. आर्यात व्यापक प्रमाणात प्रचलित असलेल्या काही वाईट सामाजिक चालीरिती प्रचलित होत्या. याचा उल्लेख या ठिकाणी करणे आवश्यक आहे.

१. त्या काळच्या आर्य समाजात मद्यपान व जुगार खेळण्याचे सरार्स प्रचलन होते प्रत्येक राजाकडे जुगार खेळणार विशेषज्ञ नोकरीला असायचा. हा जुगार खेळण्यासाठी राजाच्या महालाशेजारीच एक मंडप बनविलेला असे.

सम्राट विराटकडे 'कंक' नावाचा जुगार विशेषज्ञ होता. हे राजे लोक जुगार केवळ मनोरंजनाकरीता खेळत नसून त्यावर मोठमोठे डाव लावीत असत. या डावात राज्य, आश्रित, नातेवाईक, गुलाम इत्यादी लावले जात असत. राजा 'नल' हा पुष्कर सोबत खेळतांना जुगारात सर्व काही गमावून बसला केवळ पत्नीसोडून नल राजाने जुगारात सर्व काही गमावले. यामुळे नल राजाला जंगलात जाऊन अक्षरशः भिकाऱ्याचे जीवन जगणे भाग पडले. नल राजाच्याही पुढेही जाणारे काही राजे आपणांस पाहावयास मिळतात. महाभारतावरून आपणांस कळते की पांडवाचा मोठा भाऊ धर्मराज युधिष्ठिर हा जुगारात राजपाट, लहान भावासह पत्नीदेखील गमावून बसला. जुगार खेळणे हे प्रतिष्ठतेकरीता आव्हान समजले जायचे आणि जुगाराचे आमंत्रण मिळणे सन्मान व प्रतिष्ठतेकरीता आव्हान समजले जात असे. जुगार खेळण्याअगोदर जुगाराच्या दुष्टपरिणामाबद्दल युधिष्ठिर याला चेतावणी देण्यात आली. परंतु जुगार खेळणे ही आपल्याकरिता प्रतिष्ठेची बाब आहे असे युधिष्ठिराने सांगितले.

जुगाराचे व्यसन केवळ राजे व श्रीमंतांनाच नव्हते तर सामान्य लोकही मोठ्या प्रमाणात जुगार खेळत असत. ऋग्वेदात जुगार खेळून कंगाल झालेल्यांची

अनेक वर्णने पहावयास मिळतात. कौटिल्याचा काळात जुगार खेळणे इतकी साधारण गोष्ट होऊन बसली की जुगार खेळण्यासाठी परवाना-पत्र सुद्धा प्राप्त होत असे व यातून राजाला मोठे उत्पन्न प्राप्त होत असे. दारू-पिणे हे दुसरे एक सामाजिक व्यसन आर्यांना जडलेले होते. आर्य समाजात दोन प्रकारचे मद्य पिण्यात येत असे. एक सोम व दुसरी सुरा. सोम यज्ञात पीत असत. प्रारंभी ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्यांनाच सोम पिण्याची परवानगी होती. नंतर ब्राह्मण, व क्षत्रियाव्यतिरिक्त वैश्य आणि शूद्रांना सोम पिण्यापासून प्रतिबंध करण्यात आला. सोम बनविण्याची प्रक्रिया ही एक गुप्त गोष्ट होती. जी केवळ ब्राह्मणांनाच माहिती होती. सुरापानाची अनुमती मात्र सर्वांनाच होती. ब्राह्मण देखील सुरापान करीत असत. असुरांचे पुरोहित शुक्राचार्याने इतके मद्यपान केले की नशेतच त्याने कचाला 'संजीवनी मंत्र' सांगून टाकला. या मंत्रांनी शुक्राचार्य देवांद्वारे युद्धात मारल्या गेलेल्या मृत असूरांना जीवंत करीत असे. 'कच' हा देवांचा पुरोहित बृहस्पतिचा पुत्र होता.

महाभारतात वर्णन केले आहे की, एका प्रसंगी कृष्ण आणि अर्जुनाने अत्याधिक दारुचे सेवण केले. यावरुन हे दिसून येते की, आर्य समाजातील उच्च वर्ग न केवळ मद्य पीत असे तर अत्याधिक मद्याच्या आहारी सुद्धा गेलेला होता. याहीपेक्षा शरमेची गोष्ट म्हणजे आर्य स्त्रियाही मद्याच्या आहारी गेलेल्या होत्या.

राजा विराटची पत्नी 'सुदेशना' ही अत्याधिक मद्य पीत असे. केवळ राण्याच मद्यपान करीत नसून समाजाच्या सर्व थरातील स्त्रिया देखिल मद्यपान करीत असत. ब्राह्मण स्त्रियांदेखील मद्यपान करीत.

कुमारिल भट याने ब्राह्मणांच्या मद्यपानाच्या व्यसनावर टिका केली आहे. आर्यांच्या यौन अनैतिकतेकडे लक्ष दिल्यास त्यांच्या आजच्या वंशजांना लाज वाटल्याशिवाय राहणार नाही.

आजच्या काळासारखे त्या काळात यौन संबंधाबाबत व विवाहाबाबत नियम नव्हते. पिता आपल्या मुलीशी लग्न करु शकत असे. भाऊ आपल्या बहिणीशी सहवास करु शकत असे. ब्रह्माचा पुत्र 'दक्ष' याने आपल्याच बहिणीशी विवाह केला. यम याने यमी सोबत सहवास केला. यम व यमी हे भाऊबहिण होते. वशिष्ठ याने आपल्या मुलीशी शतरुपासोबत विवाह केला. सोम याने स्वतःच्याच मुलीशी 'मरीशा' सोबत विवाह केला. आर्य लोक सर्रास मुक्तपणे यौनाचार करीत असत. ऋषि पराशर व ऋषि दीर्घपत यांनी याप्रकारे मुक्तपणे स्त्रियांसोबत सहवास केला होता. घराच्या बाहेर शारीरिक संबंध ठेवण्यात कुठलेही बंधन नव्हते. अशाप्रकारचा संबंध 'अयोनी' या शब्दांतून व्यक्त होतो. अयोनी म्हणजे घराबाहेर. सीता व द्रौपदी यांचा जन्म घराबाहेरच्या शारीरिक संबंधातूनच झाला होता. 'घराबाहेर

शीलाचार' ही गोष्ट सामान्यपणे प्रचलित होती. आर्यात पत्नी आणि मुलींना काही काळाकरीता भाड्याने देण्याची प्रथा सुद्धा अस्तित्वात होती.

राजा 'ययाति याने आपली मुलगी' 'माधवी' हिला गुरु गालव यांना भेट म्हणून दिले. परपुरुषांकडे पत्नीला संतानोत्पत्तिकरीता काही काळ ठेवण्याची प्रथाही आर्यात प्रचलित होती. वंशवृद्धीकरीता असे करणे आवश्यक समजले जात होते. आर्यात 'देव' नावाचा विशेष लोकांचा एक वर्ग होता, तो पराक्रम व पद प्रतिष्ठेने मोठा मानला जात असे. उत्तम संतानोत्पत्तिकरीता आर्य लोक अशा देवांकडे आपल्या स्त्रियांना ठेवीत असत. या प्रथेचे प्रचलन इतके सर्रास झाले की देव लोक कुठल्याही आर्य स्त्रीशी सहवास करण्याचा आपला अग्रहक्क मानू लागले. कुठलीही स्त्री तेव्हापर्यंत विवाह करु शकत नसे जेव्हापर्यंत ती देवांच्या 'पूर्वस्वादनाच्या' अधिकारांपासून मुक्त होत नसे. याला 'अवदान' म्हणत. 'लाज होम' नावाचा धार्मिक विधी प्रत्येक हिंदू विवाहात केला जातो. याचे वर्णन अश्वलायन गृह्य सुत्रात केले आहे. देवाद्वारे आर्य स्त्रीला विवाहाकरीता मुक्त करण्यासाठी चिन्ह म्हणून 'लाजहोम यज्ञ' केला जातो. 'सप्तपदी' नावाचा धार्मिक अनुष्ठान हिंदू समाजात केला जातो. सप्तपदी विधी केल्याशिवाय कुठल्याही विवाहाला हिंदू समाजात मान्यता मिळू शकत नाही. सप्तपदी याचा अर्थ वराचे वधुशी सात पावलं चालत जाणे. जर एखाद्या देव एखाद्या स्त्रीशी यौनसंबंधाबाबत असंतुष्ठ असल्यास त्या स्त्रीला सात पावलं चालण्याच्या अगोदर तो तिच्यावर पूर्वस्वादनाचा आपला हक्क सांगू शकत असे. सातफेऱ्यानंतर मात्र देवाचा हा अधिकार संपत असे. हे सात फेरे संपल्यानंतरच ती स्त्री विवाहबद्ध झाल्याचे समजण्यात येई. आर्यात कोणतीही मुलगी विवाहपूर्व कुठल्याही पुरुषाशी शारीरिक संबंध ठेवू शकत असे व संतानोत्पत्ति करु शकत असे. 'कन्या' या शब्दांचा अर्थच 'काम' असा होतो. 'कुंती' व 'मत्सगंधा' यांनी अशाप्रकारच्या विवाहसंबंध परपुरुषाशी ठेवला होता. एवढेच नव्हे तर पुत्रोत्पत्ति देखील केली. मत्सगंधा हिने भीष्माचा पिता शांतनुसोबत विवाह करण्यापूर्वी ऋषि पराशंरासोबत संभोग केला होता. इतकेच नव्हे तर पशुंशी सुद्धा यौनसंबंध ठेवण्याची पद्धत देखील आर्यात प्रचलित होती. ऋषि किंदम द्वारा हरिणांसोबत संबंध ठेवल्याची गोष्ट सर्वांना माहित आहे. सूर्याद्वारे एका घोडीशी संबंध ठेवण्याचे दुसरे उदाहरण देखील उपलब्ध आहे. यात सर्वात बिभत्स असा कुठला प्रकार असेल तर तो म्हणजे अश्वमेघ यज्ञात घोडयाशी स्त्रियांचा मैथुन करणे हा होय.

◆◆◆